

De gebeurtenissen te Woudrichem in de jaren 1572 tot 1576

Ferd van Roode

8-12-2020

De beschrijving is vrijwel geheel gebaseerd op onderstaande bron:
(citaten uit het boek heb ik tussen “ en ” geplaatst.)

“Van de Nederlandsche Beroerten ende Oorloghen, by tijde van den Hertoghe van Alva”,
“Waerachtighe ende Historische Beschrijvinghe”
Door Pieter Bor Christiaensz. (Utrecht, 1559, Haarlem, 16 maart 1635)

Pieter Christiaensz Bor was Nederlands historicus, geboren en opgegroeid in Utrecht. In oktober 1578 vestigde hij zich in Haarlem als notaris en hij verhuisde in 1591 naar Leiden. Ook woonde hij in 's-Gravenhage, Rijswijk en Beverwijk en later weer in Haarlem. In 1616 verleenden de Staten van Holland aan Bor officiële erkenning en ook financiële waardering voor zijn activiteiten. Hij kreeg een benoeming als rentmeester-generaal van Noord-Holland.

In 1621 verschijnt zijn bovengemelde boek in druk, dat de eerste 9 hoofdstukken, (Bor noemt dat “boecken”) van totaal 18 omvat. De door mij geanalyseerde delen, (boek 5, tot en met 9,) beschrijven de periode 1571 tot en met 1576. Daarbij heb ik mij geconcentreerd op die aspecten, die voor een goed begrip van de gebeurtenissen in Woudrichem van belang zijn.

Daarin zijn de hoofdelementen:

- De overgave door de stad aan de Geuzen op 26 juni 1572,
- Het conflict tussen de adjudant van Lumey met de Staten van Holland in december 1572,
- Het vertrek van de Geuzen uit Woudrichem op 1 januari 1573,
- Het daarbij afbranden van de katholieke bezittingen in de stad.
- Het door Oranje stationeren van vijf vendelen Engelse soldaten omstreeks mei 1574,
- De Spaanse overval op Gorkum, Leerdam en Asperen tijdens de gevechtspauze in Leiden,
- De beschieting en bestorming van Woudrichem door Chiapijn Vittelo in juni 1574 ,
- De ontvluchting van de Engelsen soldaten uit die belegering middels te hulp gezonden schepen,
- Het door hen moeten achterlaten van ca honderdvijftig gesneuvelde soldaten.

In onderstaande samenvatting heb ik deze geschiedenis vrij uitgebreid beschreven. Voor de belangstellende lezer heb ik vervolgens het geheel in een gedetailleerder vorm, met veel citaten, gepresenteerd.

Samenvatting

Begin 1572 heerst Alva, uit naam van Philips II, Koning van Spanje, met harde hand over de Nederlandse Gewesten, . Hij gaat meedogenloos te keer om rebellie uit te bannen en ketterij te bestraffen. Ondertussen is Willem van Nassau, prins van Oranje, bezig om vanuit Duitsland grootschalig verzet te organiseren. Veel vervolgde bewoners en magistraten zijn inmiddels het land ontvlucht, naar het buitenland of naar zee. Bij die laatsten heeft zich een groep georganiseerd als Watergeuzen die, om te overleven, van de kaapvaart bestaan. Daarnaast zijn diverse oorlogsschepen voor Oranje actief. Van grote gevechtshandelingen is in het begin van 1572 echter nog geen sprake.

Wat de katholieke bevolking in Woudrichem van de reformatorische ontwikkelingen wist is moeilijk na te gaan. De Beeldenstorm in 1566 is zeker bekend geweest. Komend vanuit het zuiden zijn de beeldenstormers op 22 augustus actief in Breda en 's Hertogenbosch en een dag later in Heusden. Ten noorden van de Waal begint het pas weken later. Is het dan bij Woudrichem gestopt? Hierover zijn geen gegevens overgeleverd. Juist dit overgangsgebied tussen het noordelijke Holland en het Brabantse land zal de scheidslijn worden tussen de Staatse en de Spaanse gebieden. Makkelijk bereikbaar vanuit Vlaanderen is Woudrichem een toevluchtsoord geweest voor uitgeweken ‘andersdenkenden’ vanuit Brussel en Antwerpen. Diverse persoonsnamen uit die periode verwijzen naar Belgische plaatsen, zoals ‘Pieter van Brussel’ en ‘Jeroen van Religem’. Een hoge bestuursfunctie zal later door Abraham ten Hagen, uit Turnhout afkomstig, worden vervuld.

Maar in april 1572, met de inval van de Watergeuzen in Den Briel wordt alles anders. In Zeeland sluiten de oorlogsschepen zich bij de Geuzen aan. Oranje probeert dan de Geuzen onder zijn commando te krijgen, maar die hebben een eigen belang. Hun streven is om alle katholieke geestelijken, die zij mede verantwoordelijk houden voor het gedrag van Alva, met gelijke munt te betalen. Ook Oranje wil Alva het land uit hebben, maar hij staat geen vervolging van de katholieke geestelijkheid toe. De Geuzen vergroten hun invloed in het deltagebied waarbij ze de katholieke bezittingen vernietigen. Ze ondervinden bij hun overval op Gorcum fel verzet, dat geleid wordt door de geestelijken. Die weerstand wordt door de Geuzen met een meedogenloze moordpartij afgestraft. In Woudrichem zijn de religieuzen waarschijnlijk subiet gevlucht, hebben op zijn minst geen tegenstand geboden. De stad gaat zonder problemen op 26 juni 1572 over in geuzen-handen.

Het geschil tussen Oranje en de Geuzen vindt zijn climax in december. De geuzenleiders worden ter verantwoording geroepen voor de Staten van Holland. Dat loopt rond de jaarwisseling van 1572/73 uit de hand en Lumey en zijn adjudant, Bartholt Entens, worden gevangen gezet. De Geuzen worden in de oorlogsvloot van Oranje geïntegreerd en al het scheepsvolk moet een verklaring afleggen dat zij de regels van Oranje zullen volgen. De Geuzen trekken zich dan uit Woudrichem terug en laten zich nog éénmaal gelden. Ze branden de katholieke bezittingen, kerken en kloosters af.

Samenvattend valt te constateren:

- 1 dat de magistraten op 26 juni 1572 de stad solidair verklaren met de geuzen.
- 2 dat Lumey en Entens eind december 1572 worden aangeklaagd wegens hun optreden tegen katholieken.
- 3 dat de geuzen, uit onvrede hierover, de katholieke eigendommen in Woudrichem in de brand steken.
- 4 dat de geuzenleiders in Delft op 4 januari 1573 worden veroordeeld en door de Staten gevangen gezet.
- 5 dat de geuzen gedwongen worden trouw te zweren aan Oranje en de ordonnantien van Oranje te volgen.
- 6 dat daarmee de geuzen, zowel bemanning als schepen, onderdeel van de vloot van Oranje worden.

Hiermee houdt feitelijk het bestaan van de Geuzen als entiteit op. Het is opvallend dat de watergeuzen in de hedendaagse overlevering een groot accent krijgen, terwijl Pieter Bor na dit voorval de term 'geuzen' niet meer gebruikt. Het is ontegenzeggelijk zo, dat het Zeeuwse scheepsvolk een dominante rol heeft gespeeld in het ontzet van Leiden, maar blijkbaar had het begrip geuzen in die tijd, door hun meedogenloos geweld tegen de katholieke geestelijken, een te negatieve klank.

In Woudrichem gebeuren dan (voor zover bekend) ruim een jaar lang geen gevechtshandelingen meer. Alva moet zich heröriënteren en trekt zijn legereenheden samen in het zuiden. In het noorden en oosten gaan veel steden over naar Oranje. Lodewijk van Nassau gaat de strijd in het zuiden aan en belegert Valenciennes en Bergen. Alva stuurt daarop zijn zoon Don Frederick op strafexpeditie. Die trekt via Gelderland naar het noorden en straft ondermeer de stad Zutphen meedogenloos. Vervolgens gaat hij naar Naarden, waar hij de burgerij uitmoordt en de stad totaal verwoest. Deze nietsontziende acties overtuigen de Haarlemmers ervan dat onderhandelen zinloos is en daar begint een langdurig beleg. Dat eindigt in juli 1573 met overgave, waarna Don Frederick naar Alkmaar trekt. Die inmiddels versterkte stad zet de omgeving onder water en weet de Spanjaarden te dwingen om op te geven.

Don Francisco Baldeo gaat nu over tot het belegeren van Leiden. In november worden Alva en zijn zoon naar Spanje teruggeroepen. De opvolger is Requesens. Inmiddels heeft Oranje een aanvalsplan gereed. Lodewijk van Nassau komt met een leger naar Zuid Limburg. Alle Spaanse troepen worden nu ijlings naar Maastricht gezonden. Daarom wordt het beleg van Leiden op 21 maart 1574 opgebroken. Lodewijk trekt langs de Maas noordwaarts en de Spanjaarden volgen langs de westoever. Bij Mook komt het op 14 april tot een veldslag, waarbij Lodewijk wordt verslagen en sneuvelt. Oranje is ondertussen met een leger Gelderland binnen gevallen, maar kan nu alleen dieper Holland in trekken. Hij installeert in diverse steden, waaronder Woudrichem, vendelen Engelse soldaten.

Omdat de Spaanse soldaten munitie verlopen maanden voordat het beleg in Leiden kan worden hervat. In die periode gaat een Spaans commandant, Chiapin Vitello, met een kleine legergroep Holland in om Oranje te stoppen. Hij belegert Woudrichem. Twee stuks geschut worden op de dijk opgesteld en de stad wordt urenlang zwaar beschoten en vervolgens bestormd. De vijf vendelen Engelse soldaten kunnen ternauwernood per schip ontkomen, maar moeten honderdvijftig gesneuvelden achterlaten. Bij deze belegering zijn ongetwijfeld de verdedigingswerken van de stad verwoest. Uit de beschrijving is niet duidelijk of de beschieting vanaf de dijk aan de oostzijde of aan de westzijde van de stad is uitgevoerd. Het stadhuis en veel gebouwen zullen zwaar zijn beschadigd. Vitello laat in de zwaar gehavende stad een klein Spaans garnizoen achter, vertrekt naar Leerdam, verwoest en "raseert" de stad. (met de grond gelijk maken). Vervolgens sluit hij zich in de eerste week van juni aan in Leiden voor hernieuwing van het beleg.

Samenvattend valt te constateren:

- 7 dat tijdens de tocht van Lodewijk van Nassau in april 1574, Oranje naar Gelderland trekt..
- 8 dat Oranje in de Hollandse kleine steden garnizoenen Engelse soldaten installeert.
- 9 dat daartoe in Woudrichem 5 vendelen Engelse soldaten worden gelegerd.
- 10 dat Chiapyn Vittelo naar Holland komt om Oranje af te stoppen.
- 11 dat Vittelo in Gorcum en Bommel wordt afgeslagen, maar niet in Woudrichem en in Leerdam.
- 12 dat Woudrichem, vanaf de dijk, door 2 stuks geschut, 3 uur lang wordt beschoten.
- 13 dat bij het bestormen van de stad, het garnizoen per schip kan vluchten, met verlies van 150 man.
- 14 dat het aannemelijk is dat bij deze actie de stad niet “geraseert” wordt, maar wel stevig verwoest is.
- 15 dat Vittelo een klein garnizoen Zwitserse soldaten, (in Spaanse dienst), in de stad laat blijven.
- 16 dat Leerdam zwaar tegenstand biedt en dat derhalve, na overgave, de stad “geraseert” wordt.
- 17 dat een half jaar later Leiden kan worden ontzet, 3 oktober 1574.
- 18 dat waarschijnlijk die Zwitsers dan wel uit Woudrichem vertrokken zijn.

Na het ontzet van Leiden vluchten de Spaanse soldaten via Den Haag naar de dorpen van het Westland. Maar daar valt weinig te halen want er staat overal water. De soldaten beginnen weer te muiten en dreigen Requesens dat ze elders betaling zullen zoeken. Zij verlaten het Westland en trekken met ruim zesduizend man, Spanjaarden, Walen en Duitsers, naar Amsterdam. Maar daar blijven de poorten gesloten. Ze trekken verder naar Utrecht, waar ze op 12 december drie voorsteden bezetten. De bewoners en de militairen in de stad slaan de aanval af. Dan komt een officier, namens Requesens, die de muiterij met een betaling af koopt en vervolgens de troepen naar Brabant en Vlaanderen geleidt om “den winter te passeren”.

Zowel de Spanjaarden als Oranje gaan voort met acties om sleutelposities in handen te krijgen. Een Spaanse legermacht trekt richting Woudrichem, maar dat blijkt een afleidingsmanoeuvre. Ze gaan Oudewater, Schoonhoven en Woerden belegeren. In Zeeland doorwaadt Mondragon met zijn leger de geulen in het Zijpe en overvalt Zierikzee. Het Spaans leger omsingelt de stad om die uit te hongeren, maar wordt zelf ingesloten door de schepen van Oranje. In de winter van 1575 is de situatie dat de Spanjaarden zowel voor Zierikzee, als voor Woerden, vast liggen. Evenzo liggen de troepen en schepen van de Prins van Oranje heel de winter stil, zowel in Zeeland, als in Holland.

In het nieuwe jaar 1576 overlijdt Requesens en de Generale Staten van Holland nemen het bestuur over. De besprekingen om tot een eenheid van de Nederlandse Gewesten te komen, leiden op 15 April tot een Unie. Daarmee kunnen onder meer de door ‘buitenlanders’ in bezit genomen landgoederen weer worden terug gevorderd. Eind juni 1576 wordt een accord gesloten tussen Mondragon en de stad Zierikzee. De Spaanse soldaten zijn met de condities niet tevreden en gaan toch plunderend over het eiland Schouwen. De betalingsachterstand van hun soldij is nu zo groot dat de muiterij zich als een vloedgolf verspreidt. De soldaten trekken richting Brussel. Ze bezetten Aalst (in Vlaanderen) en het garnizoen in Maastricht sluit zich aan.

Door het wegtrekken van de Spanjaarden uit diverse Hollandse steden kan Oranje in die regio weer militairen stationeren. Blijkbaar was er in Woudrichem aan het eind van 1576 nog, of weer, een Spaans geörienteerde bezetting aanwezig. Zo melden de Staten van Holland op 9 oktober:”tot voorziening op het vertrek der vijanden uit Woudrichem” dat de burgerij bescherming wordt geboden.

De omvangrijke muiterij vindt zijn beslag in de belegering van Antwerpen. Die stad wordt op grondige wijze geplunderd, uitgemoord en verwoest. Deze overval op 4 november 1576 staat bekend onder de naam ‘de Spaanse Furie’. Hiermee loopt het jaar ten einde. Het is tevens het slot van het boek waarin Pieter Bor de Nederlandse oorlog en de beroerten beschrijft. In Woudrichem worden weer schepenboeken bijgehouden. In het hedendaags archief liggen schepenboeken vanaf 1579. Oranje besluit in 1583 dat Woudrichem een vestingfunctie moet vervullen en dat geeft gelijk een impuls voor de reconstructie van de zwaar gehavende stad. Dat zal nog jaren in beslag nemen

Deze geschiedenis is hieronder in groter detail met veel citaten verder uitgewerkt.

De gebeurtenissen te Woudrichem in de jaren 1572 tot 1576,

Ferd van Roode, Woudrichem december 2020.

Om te doorgronden wat er in 1572 gebeurt in Woudrichem is inzicht in het verloop van de opstand in heel Holland noodzakelijk. Specifieke gegevens over Woudrichem in die periode zijn schaars, maar wat er in de Nederlanden plaats vindt, is uitstekend opgetekend in een serie boeken die tussen 1595 en 1635 zijn geschreven door Pieter Christiaensz Bor. Deze tijdgenoot, geboren in Utrecht in 1559, heeft er zijn levenswerk van gemaakt om de opstand te beschrijven “opte maniere ende ordre by my gheraemt”. Hij is van mening dat anderen van “veele saecken qualijck onderricht zijn gheweest” en dat sommigen hebben geschreven: “gheheel partijdich, ende de waerheyt ende de saecken anders verdraeyende dan die in der waerhcyt zijn toeghedraeghen” Van zijn boeken is het zesde deel “Van de Nederlandtsche Beroerten ende Oorloghen” “by tijde van den Hertoghe van Alva” van belang. Een overzicht van deze achtergronden van de gebeurtenissen in Woudrichem laat ik hier volgen.

Alva is in 1567 door Spanje als landvoogd over de Nederlanden aangesteld. Hij wil de orde handhaven door vervolging van de beeldenstormers en andere rebellen en voelt zich alleen-vertegenwoordiger van de Staat. Hij beschouwt de reformatie als ketterij tegen de katholieke leer en ook die wil hij uitroeien. Bij beide doelstellingen treedt hij meedogenloos op. Wie in verzet is gekomen kan beter in ballingschap gaan, want Alva kent geen genade.

In 1569 probeert Oranje via geheim beraad met bestuurders in diverse steden om steun te krijgen voor zijn plan om landelijk simultaan een overval te plegen en de democratische structuur te herstellen. Onder Oranjegezinde bestuurders en notabelen ontwikkelt zich een correspondentie om eind 1570 in opstand te komen. Bor vermeldt: “Omme dese saecken te beter ende secreter te beleyden ende aen malcander te schrijven gebruyckten zyluiden een sonderlinghe maniere” Het overleg wordt in geheimtaal gevoerd. Daarin staan de namen van personen, steden en provincies versleuteld: “by exempele, soo noemden zy Hollandt: ‘Cooper’ en Enckhuysen: ‘Triton’, Alckmaer: ‘Pluto’, Dillenburch: ‘Dantswijck’. ‘De Prince van Oraengien noemden zy ‘Martén Willemsz’” Bor geeft een hele reeks van namen en aanduidingen. Alles is voorbereid. Schepen liggen gereed en voorraden zijn ingeslagen. Maar dan:

Op 1 en 2 december 1570 krijgen de Nederlanden te maken met een noordwesterstorm gevolgd door een enorme watersnood, de Allerheiligenvloed. Langs heel de kust van Vlaanderen tot het noorden, in Holland, in West-Friesland en in Groningen zijn mensen verdronken of in nood. Landerijen staan onder water en dijken en dammen zijn op vele plaatsen doorgebroken. Voor oorlogvoeren of opstand is geen tijd. Pieter Bor schrijft, dat in dit einde van het jaar 1570 en voorts in het volgende jaar 1571 niets bijzonders is geschied, “dat weerdich zij te beschrijven.” In Westfriesland, in Groningen en in de Friese Ommelanden, “hebbende alle deselvighe landen ghenough te doen ghehad met de reparatie van haeren dijcken, dammen en zijlen”. “In Dort, Rotterdam ende andere steden heeft het water wel drie voeten hoog opter straten ghestaan”. Bij Papendrecht is de dijk doorgebroken. In de Krimpenerwaard waren wel zeven gaten door den dijk.

De door Willem van Oranje zo zorgvuldig voorbereide aanslag komt door deze watersnood in ongereede. Schepen, die gereed lagen om naar Enkhuizen en Hoorn te varen, hadden schade of waren uitgeweken. Daarna begon het op 4 december streng te vriezen, “waerdeur den aenslach wederom verhindert werd”. Toch wordt er in 1570 nog een aanslag tegen Alva uitgevoerd en wel in december. Herman de Ruyter, geboren in den Bosch, heeft in opdracht van de graaf van den Berghe, uit naam van de Prins van Oranje, om Alva “afbreec te moghen doen, een aenslach ghemaect” op Loevestein. Hij overvalt het kasteel, neemt de kastelijn, (kasteelheer) gevangen, maar krijgt weinig steun. Het volk dat hij verwachtte tot zijn ontzet kan niet komen door het hoge water en door de “onvoorsienighe” vorst en ijs. Herman maakt zich zo veel als mogelijk is gereed om een tegenaanval te weerstaan. Oranje hoort hiervan op 21 december, zodat hij “alomme schreef de andere aanslagen te haasten”, maar te laat. Alva had al op 12 december Capitein Lorenzo Perea met driehonderd man naar Loevestein gestuurd. Die ronselen “Sackedraghers ende andere uyt Gorcum ende Worcum” en eisen het kasteel op.

In het kasteel wordt besloten “liever te vechten totter doot toe, dan in haer vyanden handen te vallen”. Er valt toch geen genade te verwachten. Zij weren zich, maar zijn met te weinigen. Zij wijken uit “in een Camer daer zy de toegangen met Buspoeder hadden bestroyt, ‘twelck zy aenstaecken. Eyntelijck bleef Harman de Ruyter aldaer doot, met meest alle sijne ghesellen”. Overlevenden worden opgehangen en het hoofd van Herman wordt naar Den Bosch gebracht en op een galg gesteld.

Volgens Bor was de aanslag niet alleen om Loevestein bedoeld, maar ook om “Gorcum en Worcum ende de stroomen te vermeesteren”. Daar was “heymelijck verstant” geweest, met name met Adriaen Dirckssz van den Hoevel, oud-burgemeester van Gorkum, die naar Kleef was gevlucht. Maar, schrijft Bor, “die ghene die de saecken toegheedaen waren binnen Gorcum ende Worcum en dorsten haer niet eens roeren, siende datter anders gheen ontset naer en volchde”. Omdat de Ruyter dood was en er geen “secreten noch pampieren” werden gevonden, bleef alles geheim en “werd niemant gemelt.” Wie in 1570 en ’71 in Woudrichem bij dit overleg betrokken is geweest, is in de archiefstukken (bij mijn weten) niet teruggevonden. Wel is duidelijk dat in deze Hollandse grensstad het verzet tegen Alva broeide, ondanks de nabijheid van het katholieke Den Bosch.

Willem van Oranje probeert nu een legermacht tegenover Alva te stellen, onder condities van oorlogsrecht. In dat recht geldt dat de burgerij moet worden ontzien en is plunderen of mishandelen niet toegestaan. Alva ontkent die oorlogs-status want hij vindt dat hij geen oorlog voert. Hij straft alleen ontrouwe onderdanen en hij heeft lak aan de democratische bestuursstructuur van de Provincies en de Steden. Zo eist hij in januari 1572 de stadsrechten van Utrecht voor zich op. Het stadsbestuur weigert dat op grond van “den eedt by henluyden sijne Majesteyt ghedaen” en schrijft: dat zij “die Originale Chartres, Statuten, Privilegien ende Ordonnantien”, niet kunnen opsturen. (18 januari 1572). Maar Alva dwingt met militaire acties en bedreigingen. Hij stuurt acht vendelen soldaten, waaronder twee vendels die hij daarvoor uit Den Briel laat komen, naar Utrecht en dan geeft de magistraat toe.

Alva heeft grote financiële tekorten. Zijn soldaten in Utrecht, “ten achteren wesende wel seventhien maenden soldijs”, beramen zelfs een aanslag voor. Die wordt verijdeld. De voorman wordt door de “capiteynen ondervraecht ende, schuldich bevonden zijnde, gheworcht” Het lichaam wordt met een “pampier in Spaensche tale” voor het stadhuis gelegd. Pieter Bor schrijft (folie 266): “daer ick ende veel andere hem hebben sien legghen”. (opmerking: hieruit blijkt dat Pieter die gebeurtenissen in Utrecht zelf heeft meegemaakt. Hij was toen 13 jaar oud.)

Alva wil nu de door hem ingestelde belastingen innen. De twintigste penning (5%) wordt geheven op de verkoop van onroerend goed en de tiende penning (10%) is een omzetbelasting op elke verhandeling van roerend goed. Het leidt tot enorm verzet, juist door de burgerij. Pieter Bor schrijft daarover dat men in Brussel wel wist dat, bij overtreding, de betaling met geweld toch afgedwongen zou worden. Daarom sloten de burgers alle winkels; ze kochten niet en verkochten niet, “de brouwers wilden niet brouwen, de backers wilden niet backen, de tappers niet tappen”. Dat gaf zo’n “razernye in de stad ende onder de soldaten” dat Alva vreesde voor oproer in eigen Hof. Op dat moment krijgt hij de mededeling dat Den Briel gevallen is.

Alva had zich beklaagd dat Engeland de “Zee-Roovers ende Rebellen des Conincs van Spaengien” “aldaer opentlijck toe liet”. Hij had “hare Majesteyt” in Engeland verzocht “daerin te versien”. De gevolgen zijn desastreus voor Alva. De geuzen wijken uit naar Den Briel, overvallen de stad en ondervinden daar nauwelijks weerstand, want de vendels van Alva zijn in Utrecht. Hij stuurt die troepen onmiddellijk naar Den Briel, maar inmiddels hebben de Geuzen zich daar kunnen installeren. Pieter Bor schrijft: “Eenen Rochus Meussen, wesende stede-timmerman van Den Briel, liep int water en zette het Nieuwlandtsche Sluisken open. Daer deur quam terstont soo vele waters in’t landt loopen dat de Spaengjaerden die binnenweghen niet en mochten ghebruycken. Siende dat het water int landt hoogher wert creghen zy sulcken vreesse dat sy alt’samen sonder ordre de vlucht namen”. De gevluchte Spaanse vendelen trekken zich terug op Dordrecht, maar krijgen daar geen toegang. Dan overvallen ze op 9 april Rotterdam.

Twee weken later verovert Lodewijk van Nassau de stad Valenciennes en in diezelfde periode kiezen Vlissingen, Arnemuiden en Veere de kant van de Geuzen. Alva stelt nu de inning van de penningen uit, want hij moet eerst zien de regie weer in handen te krijgen. Hij ziet zich gedwongen, bij deze tegenslagen, om in het zuiden een sterke troepenmacht op te bouwen. Hij herovert Valenciennes op 9 mei, maar verliest twee weken later Bergen. Inmiddels kiezen ook Hoorn (20 mei) en Enkhuizen (21 mei) in het Noorderkwartier van Holland voor de Geuzen, zodat nu veel belangrijke havensteden in handen van de rebellen zijn. Dan volgt op 27 mei ook Medemblik. Willem van Oranje probeert overal geld los te krijgen om een grotere legermacht te financieren. Maar dat wil niet erg lukken.

Ondertussen ontwikkelt zich een conflict tussen Willem van Oranje en de leider van de Geuzen, graaf Willem van der Marck, heer van Lummen, (Lumey genoemd). Hun doelstellingen zijn verschillend. Oranje wil in overleg met de Staten Generaal, oorlog voeren tegen de dictatuur van Alva en daarmee de democratie en godsdienstvrijheid weer herstellen. Als de burgers in Enkhuizen zich tegen het gezag willen keren wordt in overleg bemiddeling door Oranje bedongen. Die stelt Joncker Diederich Sonoy aan om “in onsen name ende van onsent wegghen te hebben het Gouvernement der selver Steden ende des gheheelen Waterlandts. Ghegheven tot

Dillenberch 20 april 1572". Interessant is de passage in de instructiebrief aan Sonoy: "sonder te gedoogen dat die van de Roomsche Kercke eenich overlust ghedaan worde". Dit is duidelijk een diplomatieke overwinning voor Oranje.

Lumey wil de strafmaatregelen en misdragingen van Alva tegen de rebellen, zowel als de kettervervolgung, wreken. Volgens hem wordt die vervolging in naam van de katholieke kerk bedreven en zijn wraak richt zich tegen die folteringen. Reeds bij de inname van Den Briel deden zij "gheene borgheren schade, maer sochten naer Papen ende Monicken". De volgende dag "liepen zij inde kercken ende sloeghen de beelden aen stucken, namen ende roofden die kerckelijcke ende gheestelijcke goeden, cappen, coorcleederen, kasuyffelen ende misghewaet ende brachtens te schepe". Ook bij de verdere voortgang van de geuzenstrijd wordt door Lumey op katholieke kopstukken gejaagd. In diverse steden is de bevolking meer bevreesd voor de Geuzen dan voor de soldaten van Alva. Later zal Lumey in een verweerschrift stellen: "wy wettelijck ghenoech gheoorsaecht werden, om de bloetvergieters, als Papen, Monicken en haren moordadighen bloetdorstighen" (...) "omghebrocht ofte ten minsten ten Lande uytgejaecht, oock haer Speloncken, Moortcuylen, ende Afgoden Tempels, met alle hare Afgoderyen, ten gronde gheraseert te hebbene". Om vervolgens te ontkennen dat "sulcx int generael niet" hun devies was. Deze tegenstelling met Oranje doet de opstand geen goed, maar dit conflict zal verder escaleren.

In Juni 1572 wil een groep van driehonderd Spaanse soldaten van Rotterdam naar Amsterdam om tarwe te halen. Ze besluiten om via Delft, Den Haag en Scheveningen, over het strand richting Haarlem te trekken, omdat de "Ghereformeerde vast alle de steden in Hollant in hadden". In de kleinere steden krijgt de reformatie steeds meer voet aan de grond. In de grote steden, zoals Rotterdam, Amsterdam, Middelburg en Utrecht, waar Spaanse garnizoenen gelegerd zijn, blijft Alva de baas. Oudewater aan de IJssel gaat op 18 of 19 juni, door actie van de burgerij, over naar Oranje en van daaruit wordt Gouda op 21 juni zonder strijd over de streep getrokken. In Gouda is een tekort aan koren. In de mond van de IJssel waren door de Spanjaarden, veel schepen afgezonken. Dordrecht stuurt nu met oorlogsschepen koren naar Krimpen, vanwaar het met wagens wordt doorgevoerd. De stad Dordrecht steunt derhalve de opstand, maar houdt zich neutraal. Hier spelen grote zakelijke belangen een rol bij de beslissing. De scheepvaart van Dordt naar zee kan door de Geuzen volledig worden geblokkeerd. Daarom wordt op 25 juni besloten om de zijde van Oranje te kiezen. Daarmee ligt de vaarweg naar Gorkum en Woudrichem open.

Deze twee steden liggen in de overgangzone tussen de door geuzen gedomineerde delta en het door Alva beheerste Brabant en Gelderland. Heusden en Den Bosch staan onder Spaanse invloed. Naar het oosten via de Waal is alles nog onder controle van Alva. Alleen in het hart van Zuid Holland heeft de reformatie de overhand in de besturen. Utrecht is blij dat het garnizoen naar het zuiden is gecommandeerd om Alva te helpen, maar heeft geen reformatorisch bestuur. De reformatie heeft in Worum en Gorum zeker aanhangers maar, zoals Herman de Ruyter ondervond, met nog weinig invloed. Beide steden hebben kloosters en zeker een sterke band met de katholieken. Een geuzenvloot, onder aanvoering van Bartholt Entes van Mantheda, overste luitenant van Lumey, die in Dordt met enige schepen en galeien voor anker lag, vaart de Merwede op. Wat zich de volgende twee dagen in Gorkum afspeelt, is goed gedocumenteerd, maar over Woudrichem is weinig bekend.

De geuzen onder Capiteyn Marinus Brandt landen op 26 juni in Gorum. "Hy trock datelijck opte Marckt ende dede met het luyden vande Clocke de borgherije vergaderen," en de Geuzen laten de burgers "Vive les Geux" roepen. De "Gheestelijckheit, Papen ende Monicken met vele Catholijcke Borgheren waren op't Casteel ghewecken". Dit is ongetwijfeld in Woudrichem gemerkt. Als diezelfde dag de Geuzen ook in Woudrichem landen, is daar waarschijnlijk geen tegenstand geweest. De Religieuzen hebben de bui zien hangen en zijn bijtijds gevlucht. Een vluchtweg naar Heusden en Den Bosch was voor hen makkelijker dan voor de Gorummers. De volgende dag bestormen de Geuzen het kasteel in Gorkum en drijven de verdedigers naar de "binnenste plaetse ghenaemt Den Blauwen Toorn". Ze nemen de drossaert Caspar Turc en gezin gevangen, maar laten de burgers gaan, behoudens Dirck Bommer en Arnout de Coning. Die zijn op de markt opgehangen. Alle geestelijken worden gevangen gezet. Die dag zijn ook Loevestein en het huis te Liesvelt zonder moeite overvallen. Ruim een week later worden de gevangenen naar Den Briel afgevoerd, gemarteld en vermoord.

Het is opmerkelijk dat Bor in zijn verslag vermeldt: Onlanx daer naer brochten zy derthien Monicken inden Briel ghevanghen **die zy by Worum ofte daer ontrent** gegreghen hadden, te weten:

Pater Nicolaes Pijck,	Guardiaen van Gorum,	Hieronimus van Weert,	Nicastus Hesius,
Wilhelmus Danus,	Theodoricus Epudanus,	Godefridus Hoermaer,	Anthonius Hoermaer,
Godefridus Mervel,	Franciscus van Brusel,	Pieter van Asca en Cornelis van Wijck,	twee leken,
Met noch twee andere Mindebroeders,	Met noch een Regulier ende Cathuizer van Delft,		
Mitsgaders Meester Cornelis vanden Bossche,	Pastoor van Gorum,	Ende noch enige andere,	

de welke al tsamen naer vele aenghedane smart ende verdriet voor bevel vander Marck gehanghen werden binnen den Briele int Regulier Clooster int Molenhuys.

Deze lijst is niet helemaal conform de naamlijst van De martelaren van Gorkum. Het is niet onmogelijk dat daar een aantal religieuzen uit de regio Woudrichem bij zijn geweest. (opm. het kan ook zijn dat de W in Worcum een drukfout is). Bor vermeldt 13 met namen en 4 met functie. De genoemde “enighe andere” moeten er dan nog twee zijn. Welke bestuurders in Woudrichem voor de overgave het voortouw hebben genomen is niet bekend. De Kruisheren zullen gevlucht zijn. Ze blijken later in Grave een belangrijke positie te hebben. Schepenen van Woudrichem noteren op 2 april 1579 een verzoek van Otto Creefft, rentmeester van de stad Grave, aan de schout, om de landgoederen in de Oude Banne, ‘afgericht van de convente van de Cruisbroederen’ te veilen. Deze Otto is een oom en momber van drie kinderen, Michiel, Angela, (ook Engelken genoemd) en Dirck Creefft, secretaris van Graaf George van Hoorne, (graaf van Hoochercken). Otto’s broer, Michiel had blijkbaar die rechten gehad. Daar zal overigens nog tot in 1610 over geprocedeerd worden.

De Dominicanessen zijn waarschijnlijk naar Den Bosch uitgeweken. Hun archief is bij de Dominicanen daar beland. Ook van hen zijn in 1579 nog administratieve zaken door de schepenen genoteerd. Dat gaat over huurinkomsten van hun landerijen. Deze zaken worden door Anna Rutgers, (ook Rutten genoemd), ‘procuratrix van het Susterclooster’ geregeld.

In de volgende maanden gaat Graaf van der Marck in Holland verder met veroveringen. De geuzen veroveren met list Geertruidenberg op 28 augustus en belegeren op 1 oktober Schoonhoven. Als daar blijkt dat de burgerij zich niet tegen de Geuzen wil verzetten, vertrekt het garnizoen en de stad sluit zich bij Oranje aan. De Religieuzen van het Clooster, die in de stad waren gevlucht, worden “qualijcken getraceert” waarbij een broeder wordt “deursteecken” en twee anderen opgehangen. Weer blijkt dat de Geuzen zich, ondanks Oranje’s opdracht, blijven misdragen tegen katholieke geestelijken. Ook in Geertruidenberg worden een priester en een Minderbroeder gedood. Daarna komt ook Woerden in handen van Lumey, maar Amsterdam wil niet wijken.

In het oosten en noorden is Willem, graaf Van den Berghe, zwager van Willem van Oranje, actief en gaan veel steden in Gelderland en Overijssel over, in de hoop dat Oranje met een leger uit Duitsland zich zal aansluiten. Ook in het Noorderkwartier, kiezen veel steden voor de rebellie. Het ziet er dan in de maanden juli en augustus voor de opstand hoopgevend uit. Maar ondertussen is Alva in het zuiden bezig om zich met een grote troepenmacht te herstellen van alle tegenslagen. Hij laat uit de Hollandse steden veel garnizoenen komen en stuurt dan zijn zoon, Don Frederick, met een leger via Gelderland naar Overijssel. Daarmee ontloopt hij Holland en kan hij het leger van Oranje aan de Duitse grens blokkeren. Don Frederick gaat meedogenloos te keer tegen ketters en oproerlingen en uit angst keert de stemming onder de bevolking. De ene na de andere stad gaat weer in Spaanse handen over. In september wordt in Friesland nog in veel steden gevochten tussen de magistraat en de Geuzen. Bor vat het samen: “Aldus hebben de Geuzen ende de Walen”, dit is een aangesloten huurleger, “daghelijcx malcanderen in Vrieslandt besocht” en zijn veel dorpen en kloosters afgebrand door de Geuzen.

Op 16 november bereikt Don Frederick Zutphen. Bor noteert: “Zij staecken de stadt aen acht hoecken aen brande, hinghen een deel borgheren op aen boomen ende verdronckender inde Yssel, wel tot vijfhondert personen toe”. En geeft vervolgens nog een relaas van misdragingen aan de overgebleven burgers. Deze actie van Don Frederick heeft een verlamme invloed op het verzet. De dreiging dat het leger van Don Frederick zal komen is voor diverse steden genoeg om de sleutels van de stad aan Spaansgezinden over te dragen. Daarentegen zoekt Naarden overal versterking voor zijn verdediging. Dat wordt door de Don afgestraft met een nietsontziende moordpartij en totale verwoesting van de stad, waarbij ze “naulijcx den eenen steen op den anderen hebben ghelaten”. Door deze handelwijze krijgt Haarlem de overtuiging dat onderhandelen zinloos is en zij zullen de strijd aangaan. Lumey trekt op 12 december naar Spaarndam om Haarlem te helpen, maar is te laat en wordt verslagen.

Een zeer ongelukkig voorval heeft plaats op 18 december. Cornelius Musius, pater van het Sinte Aghata Convent in Delft reist naar Den Haag en valt in handen van het “Chriehsvolck vanden Grave vander Marck” die hem naar Leiden brengen. Daar zijn in een woonhuis een beul en enkele vooraanstaande commissieleden van Van der Marck byeen gekomen en hebben de oude man na marteling ter dood gebracht. Deze moord, die in geen enkele relatie staat tot de gevechten, is door Oranje hoog opgenomen, aangezien Musius een zeer goede vriend van hem was. Het zet de verhouding tussen Vander Marck en Oranje op scherp.

Twee dagen later valt Don Frederick Haarlem aan. Wat onmogelijk geacht wordt, gebeurt. De stad slaat die aanval af, waarbij de Spanjaarden zeer grote verliezen leiden. Het is het begin van een beleg waarvan niemand

weet hoe dat eerste lichtpuntje van de Opstand zich moet ontwikkelen. De situatie aan het eind van het jaar 1572 is als volgt:

De Geuzen hebben in de havensteden van de Delta en op zee nog steeds een machtspositie. Op het land is hun invloed klein. De Reformatie had in oost en noord Nederland het initiatief aan zich getrokken en de gereformeerden hadden in het najaar bestuurlijk de overhand gekregen. Maar door de strafexpeditie van Don Frederick is de situatie volledig omgeslagen. Willem van Oranje is eindelijk in Nederland gekomen en probeert met diplomatie orde op zaken te stellen via de Staten. Lumey was niet in staat gebleken de Haarlemmers via Spaarndam te helpen en de schepen op de Zuiderzee lagen ingevroren. Angst overheerst en de Geuzen hebben daarop geen invloed. Integendeel, in veel steden is men zeer beducht voor de Walen die onder de geuzenvlag opereren. De Staten proberen de Geuzen daarom kort te houden.

Bor schrijft: “Dewijle de saecken aldus stonden, soo heeft de Proviant-meester, van Bartel Entens, Lieutenant van den Grave van der Marck, binnen Delft gheclaecht, als dat de soldaten gheen ghelt en creghen ende dat bovendien de Staten haer gheen proviande en sonden”. Deze Entens scheldt de Staten uit voor “schelmen en landverraders”. Willem van Oranje, toch al kwaad over de moord op Musius, geeft de Staten toestemming om Van der Marck en zijn luitenant in Delft te ontbieden. Maar in plaats van zich te verontschuldigen heeft “hy sich noch vele onmanierlijcker aanghestelt” waarop de Staten Entens in Delft vastzetten. Lumey probeert hem dan met geweld te bevrijden en laat zich niet overreden door Oranje. Dan worden op 5 of 6 januari, zowel Lumey als Entens gevangen genomen door de Schutterij van Delft. Lumey wordt naar “tHuis ter Goude ghesonden”. Vervolgens verklaart Oranje op 24 januari 1573 alle “Bestelbrieven, Commissien, Paspooften en Saulveconduyten” door Lumey verstrekt, ongeldig. Behoudens voor degenen “die buyten den lande in zee” zijn, en dit niet kunnen weten, gedurende een maand. Feitelijk heeft Oranje daarmee de geuzen, zowel te land als te water, tot onderdeel van zijn leger gemaakt.

[opmerking: het woord ‘schelm’ heeft heden de betekenis van kwajongen/deugniet, maar was in de 16^e eeuw een zeer zware belediging, in de letterlijke betekenis van ‘absoluut niet deugen’ en zo’n aantijging werd door de rechtsprekende altijd zwaar bestraft.]

Deze gebeurtenis, door Pieter Bor in enorm detail beschreven, betekent een kantelpunt voor de Geuzen in hun strijd. Zij hadden zich in het voorjaar de feitelijke leiders van de Opstand gevoeld, maar in december is daar weinig van over. Het bestuurlijk ingrijpen van Oranje heeft hen tot onderdeel van diens strijdmacht gemaakt. De Staten hebben het beheer van alle middelen gekregen en de vloot, voor zover niet op zee, dient zich te voegen in de tactiek van Oranje. Alles concentreert zich nu op Haarlem.

Het is opmerkelijk dat Bor, bij al die details, niets vermeldt over Woudrichem. Evenmin benoemt hij de aanleiding tot de verwijten die Entens uitspreekt. Het is duidelijk dat het beledigen van de “Hooghe, Edele, seer Weerdighe, Eersaeme, Wijse, Voorsienighe Heeren” door een luitenant, iets ongehoords was. Dat heeft dan ook alle aandacht gekregen.

Op basis van deze gegevens, denk ik dat het volgende zich heeft afgespeeld. De aanleiding tot het verwijt aan de Staten is wel duidelijk. Entens is proviandmeester en zijn soldaten kregen geen geld en geen proviand. Omdat de Staten alles van de Geuzen hadden geconfiscieerd ten gunste van Oranje’s leger, lag hier een groot probleem. Zeker ook in Woudrichem. Daar waren al geruime tijd geen oorlogshandelingen meer geweest. Hoe groot was die geuzenbezetting eigenlijk nog en was die daar wel nodig? De dreiging vanuit Den Bosch was gering. Maar Haarlem moest geholpen worden en Lumey was daar wel vijf-á zeshonderd man verloren, alsmede geschut. Als Entens op zijn aanvraag nul op het request krijgt, schiet hij uit zijn slof, verwenst de Staten en noemt ze ‘schelmen en landverraders’. En dan komt de opdracht uit Delft om daar verantwoording af te komen leggen. Heeft Entens zijn soldaten opdracht gegeven om dan de stad maar te verlaten? Of hebben de bemanningen zelf zich nog even willen laten gelden, omdat ze zonder betaling waren gelaten? Volgens traditie de katholieke bezittingen in beslag nemen en de kerken en kloosters in brand steken?

Die motivatie heb ik nergens in de bewaard gebleven stukken gevonden, maar het lijkt mij zeer waarschijnlijk.

Lumey is niet voor justitie gebracht, ofschoon daar voldoende redenen voor waren. Bor somt ze op: Lumey wordt beschuldigd zich “vermeten te hebben dat hij wel drie duysent soldaten ende tachentich schepen van Oorloghe tot zijnen willen hadde, daer hij de Staten mede zoude connen na zijn pijpe doen dansen”, en dan, dat hij de Staten voor “Verraders ende Schelmen hadde gescholden”. Daarna noemt Bor pas dat Lumey als een tiran had gehandeld en dat hij “sonder forme van proces veele Religieuse ende Gheestelijke personen” had omgebracht. Ten slotte noemt Bor het ombrengen “sonder eenighe redene” van Pater Musius.

Lumey komt in een verweerschrift op de scheldpartij terug: “Ende belanghende t’ghene (...) van weghe der Staten gheseyt wordt, dat zy verstaen souden hebben, dat wy 'tGouvernement van Hollant, verlaten hadden, t'onser begeerte, &c. ende dat overmidts de questie tusschen den Staten en de Joncker Bertel Entens gheresen, men doet ons daer inne te cort, sulcx teghen de waerheydt naer te ghevene”. Vervolgens zou hij macht hebben “willen ghebruycken, omme metten selven Entens uytter Stadt van Delff, te hebben willen trecken”.

Ook het begrip verraders wordt door Lumey in zijn verweer toegelicht: “soo is een uytten Staten, met allen den selven ghelde, ghevluchtende, den vyandt toegetrocken”. Hij had dat bij zijn schriftelijke verklaring “den neghenden Januarij lestleden verclaert” maar dat was “met een stilswijghen 'tselve beantwoort”. Lumey schrijft dat ook zal worden bevonden “dat men tot noch toe de oude Wethouderen, Officieren, en de bloetvergieters overal in State en de Officium ghehouden ende ghestelt heeft, die doch al'tsamen (seer weynighe uytghesondert) hertneckighe Papisten ende vervolghers zijn der oprechter ende den Evangelie toeghedane.” Dit verwijt, dat op veel plaatsen de autoriteiten de kat uit de boom keken en op hun plaats bleven zitten, is ongetwijfeld waar, maar het zijn zeker niet allemaal bloedvergieters geweest. En Oranje heeft ze nodig, omdat de stadsbesturen moesten blijven functioneren.

De Geuzen hebben zich in elk geval uit Woudrichem teruggetrokken en de kerken en kloosters zijn afgebrand. Daarbij zijn zeker de nodige huizen en huisjes, die vaak grotendeels uit hout waren opgetrokken, mee in de vuurzee onder gegaan. Maar er is geen argument om te veronderstellen dat sprake is van een tactisch terugtrekken om verschroeide aarde achter te laten. De stadsmuren zijn niet omgehaald en de grachten zijn niet gedempt, zoals dat onder meer in Naarden door de Spanjaarden is gedaan. Ook het stadhuis is waarschijnlijk niet afgebrand. Het is namelijk opmerkelijk, dat het huis dat direct aan het ‘steechken achter het stadhuis’ ligt en dat in 1555 in bezit is van Wouter Gijsbertsz Botterman, in 1580 door hem wordt verkocht. Dat huis was dus ook niet in vlammen opgegaan.

Terwijl Lumey en Entens als geuzenleiders zijn uitgeschakeld gaat het beleg in Haarlem voort. Na de strenge vorst in begin 1573 proberen zowel de Spanjaarden als Oranje de situatie te doorbreken maar slagen daarin niet. Ondertussen verslaan de Zeeuwen een grote vloot van Spaanse schepen. Alva stuurt zoveel mogelijk troepen, “die hy eenichsins elders conde missen” naar Haarlem. Het wordt een uitputtingsslag tot in juli als Alva toch besluit tot een pardon, overigens met veel uitzonderingen. Maar de stad kan niet anders dan accepteren. De Noordduitse soldaten worden gespaard en geconvoyeerd naar Gelderland, maar worden onderweg bevrijd.

Amsterdam is nog steeds Spaansgezind zodat Holland nu verdeeld is in een centraal en een noordelijk deel. In dat laatste is Alkmaar een hoofdplaats. De magistraat stuurt een brief naar Sonoy in Utrecht “soo veel onse stadt aengaet, zijn wy doende (...) de fortificatie te volmaecken” en verzoeken om “Alckmaer terstont provianderen van coorn ende mout”. In Leiden wijkt de situatie niet af van die in Alkmaar. Ook hier is de vraag wat Alva gaat doen.

Die heeft een probleem omdat zijn leger al 28 maanden geen soldij heeft gehad en er is munterij. Dat levert vertraging op in zijn voortgang waardoor de steden tijd hebben zich te bevoorraden. Alva stuurt nu “Chiapijn de Vittello, marckgrave van Centona” om een accoord te sluiten. Dat lukt pas omstreeks 14 augustus. Alva versterkt intussen vlooteenheden bij Amsterdam om macht op de Zuiderzee te krijgen. Evenzo wordt in Zeeland bij Rammekens gevochten vanwege de toegang tot Antwerpen. Oranje installeert een Raad bij de Staten om hem te adviseren, die volledige volmacht krijgt. Eind augustus komt door storm in het noorden grote schade aan veel van zijn schepen.

Daarna sluit Don Frederick Alkmaar in en gaat in september over tot bestorming. Drie stormaanvallen worden door de ingesloten bewoners afgeslagen, waarbij vrouwen de brandende pekbanden en kokende kalkvaten aanvoeren naar de strijders op de wallen. Frederick leidt grote verliezen waardoor hij, zoals bij Haarlem, dreigt met uithongering. Oranje laat sluizen open zetten en dijken doorgraven. Dat werk wordt door de “huysluyden” ter plaatse weer ongedaan gemaakt, maar opnieuw uitgevoerd. Nu, met soldaten beveiligd, lukt het wel. De situatie is voor de Don ongunstig, zeker na springvloed en noordenwind, want zijn zware geschut ligt op smalle dijkstroken en het water dreigt overal de ondergrond te verweken. Na zeven weken, op 8 oktober, moeten de Spanjaarden het beleg opgeven. Willem van Oranje schrijft nu, mede namens de Staten, een verzoekschrift aan de Koning van Spanje met een zware aanklacht tegen het gedrag van Alva. In deze enorme opsomming is een opmerking die betekenis heeft voor Woudrichem (in de context van mijn notitie van belang). Oranje schrijft dat Alva alle legereenheden in de strijd om de “binnenlandtsche steden” nodig heeft: “latende daerentusschen de Frontier-Steden en de andere plaetsen van ghewichte sonder Garnisoen”. (fol. 345) In Woudrichem zal dus ook geen garnizoenen gelegd hebben in deze periode.

Na het opbreken van de legers voor Alkmaar, is de generaal Don Francisco Baldeo op 30 oktober 1573 voor Leiden gekomen. Ofschoon die stad slecht bevoorraadt is, houden ze de situatie onder controle. Lodewijk van Nassau trekt dan vanuit Duitsland op om het Spaanse leger af te leiden en dat lukt. Het beleg van Leiden wordt na ruim 4 maanden gestaakt. Alle Spaanse troepen worden naar Limburg gestuurd. Het is dan 21 maart 1574. Inmiddels heeft Alva de koning verzocht om “ontslagen te wesen van het Gouvernement van Nederlandt”. Die stuurt in zijn plaats Don Louwijs de Requesens, Groot-commandeur van Castilien. Op 17 november 1573 wordt die in Brussel ingehaald. Op 2 december verlaten Alva en zijn zoon Don Frederick de Nederlanden.

Requesens vindt een andere situatie dan hem was voorgespiegeld. Bor noteert: “Hy bevandt den staet van de Nederlanden veel anders dan hy hadde ghewaent”, want de Hertog van Alva had “des Conincx garnisoenen meest al onbetaelt gelaten”. Hij vreest dan ook muiterij, maar had zelf ook geen geld meegebracht, omdat “de Raden des Conings” meenden dat ze hier geen geld hoefden te zenden, maar dat deze Nederlandse Provinciën van de last van de oorlog “selfs alleen behoorden te dragen”. Ze dachten dat de confiscatie van de goederen van de “verloopenen, gebannene ende geexecuteerde” wel genoeg zou opbrengen. Dat valt hem dus tegen. De situatie in Holland, als Requesens aankomt, is dat Alkmaar bevrijd is en het leger voor Leiden ligt. Holland is gesplitst in een noorderkwartier en een zuidelijk deel die elkaar niet kunnen bereiken of helpen. Den Haag, de Maaslandse sluizen en veel steden in het westen zijn door Spaanse eenheden bezet, zodat de “Hollanders in het Zuyderkwartier naeuwelijcx van d’een stede in d’ander” kunnen komen.

De Spaanse kapitein Mondragon ligt in begin 1574 met zijn garnizoen ingesloten op Walcheren. Dan besluit het Spaans gezag dat Mondragon moet worden geholpen door een aanval op Middelburg en Arnemuyden. De Spanjaarden stellen in Antwerpen en in Bergen op Zoom een grote vloot samen. De vloot uit Bergen vaart uit, maar wordt door de Schepen van Oranje verslagen en met grote schade terug gedreven in de haven. De Antwerpse vlooteenheid die bij Vlissingen geankerd ligt, besluit zich ook terug te trekken. In Middelburg heerst een groot tekort aan voedsel, waar zowel de ingesloten soldaten als de burgers onder lijden. Oranje kan nu overgave bedingen op gunstige voorwaarden. Dit wordt getekend op 18 februari 1574. Bor concludeert: “Deze victorie heeft de Prince van Oranien seer voordierlijk geweest, hebbende daer deur niet alleen in handen ghecreghen drie schoone Eylanden als Walcheren, Bevelandt ende Duyvelandt, maer is daer deur oock meester geworden vander Zee”. Op dat moment liggen de Spaanse troepen nog steeds om Leiden.

In deze maand wordt door Oranje het landsbestuur opnieuw geregeld zodat: “geduyrende d’oorloge t’ Collegie der Staten van Hollandt gerepresenteert soude worden by de Edelen mette gedeputeerde van de Steden” Voor Woudrichem is daarbij artikel 5 van belang. Daarin staat dat alle kleine steden in de vergaderingen vrijen toegang zullen hebben. Het algemeen belang hierbij is de autorisatie, om in dorpen en op het platteland bescherming te krijgen tegen “roverye ende plonderinge” 12 maart 1574.

Intussen is het wachten op de komst van Lodewijk van Nassau. Die komt eind februari bij Maastricht, waar Spaanse legereenheden hem opwachten. De troepen trekken noordwaarts langs de Maas en het komt tot een definitief treffen bij Mook, waarbij Lodewijk en Henrick van Nassau sneuvelen, 14 april 1574. Na die overwinning door de Spanjaarden gaan de soldaten, nu 35 weken zonder soldij, muiten. Ze trekken naar Antwerpen en dwingen na wapengekletter betaling af. Hiermee verloopt veel tijd, die Oranje gelegenheid geeft in de Bommelerwaard vastere grond in de dorpen te krijgen. Intussen krijgt Chiapijn Vitello, markies van Centone, in Antwerpen de soldaten weer op orde door betaling van 10 maanden en toezegging voor de rest.

Oranje is ondertussen de Bommelerwaard ingetrokken, aanvankelijk om Lodewijk een uitweg te geven, maar na de slag bij Mook gaat Oranje verder naar centraal Holland. Zijn troepen zijn voornamelijk Engelse soldaten onder aanvoering van Colonel Eduwaert Chester. Doordat alle Spaanse troepen naar de strijd in Limburg waren gehaald, kunnen de vendelen van Chester zich in diverse plaatsen installeren. Ondermeer Valkenburg (bij Leiden), Alphen en de sluizen bij Gouda worden door Engelse troepen bezet. Bor noemt in dit verband Gorkum en Woudrichem niet, maar uit het verloop van de gebeurtenissen blijkt, dat het wel waarschijnlijk is dat de Engelsen zich ook daar in mei 1574 legeren terwijl de Spanjaarden in Antwerpen aan het muiten zijn.

Requesens wil dat Leiden opnieuw wordt omsingeld. Op 26 mei trekt hij naar Leiderdorp en verder naar Zoeterwoude en Leidschendam. Om Oranje te blokkeren stuurt hij Vitello naar Gorcum, Bommel en Loevestein. Die sterkten waren te goed verdedigd waardoor Vitello daar niet veel kan uitrichten en hij gaat dan naar Woudrichem. De stad wordt met twee stukken geschut enkele uren beschoten en overvallen. Het garnizoen weet zich node per schip te redden (“salveren”) met verlies van honderdvijftig man. Dan gaat Vitello naar Leerdam dat volledig verwoest wordt en daarna naar Asperen, dat hij ook inneemt. Deze voor Woudrichem zeer belangrijke passage wordt door Bor als volgt beschreven: (opmerking: salveren is bevrijden of veilig maken)

“Geduyrende de belegheringe van Leyden ende dat de Spaengaerden t’Antwerpen gemuytineert hebbende, eenighe betalinghe hadden ontfangen, soo heeft de Groot Commandeur Chiapijn Vitel met een regiment Spaengaerden ende vijftien veendelen Switsers ende 13 stucken gheschuts gesonden in Hollandt met eenighe ruyters. Sy namen haere passagie naer Gorcum / Bommel / Louvestein, maer alsoo de steden van Bommel ende Gorcum wel beset waren met soldaten ende dat men Gorcum lichtelijck met het deursteecken van dijcken conde ontsetten, soo hebbense aldaer weynich ofte niet connen uytrecten, doch zijne voor Worcum, een cleyn stedeken tegen over Gorcum opde Wael gheleghen, ghecomen alwaer vijff vaendelen soldaten binnen lagen, doch dewijle de plaetse niet houbaer en was, soo hadde de Prince aldaer ghesonden den Commissaris Jan de Vos hem bevelende datse haer souden sien te salveren. Chiapijn Vitel beschoot het met twee stucken geschuts, die hy op d’een zijde opten dijck gestelt hadde, twee of drie uyren langhe, ende deder op stormen, middelertijt quamen daer aen eenighe schepen daer sij haer in salveerden, dan en conden soo haest niet te scheep comen oft sy lieten daer omtrent hondert ende vijftich soldaten. Ende aldaer eenich garnisoen ghelaten hebbende is hy voorts ghetoghen naer Leerdam een cleyn stedeken toebehoorende de Grave van Buyren, sone des Princen van Oraengien, die in Spaengien gevoert was.” (Bor, zevende boek folio 41)

Leerdam wordt zwaar beschoten, ingenomen en “gheheel gerasert”. Vervolgens trekt Vitello naar Asperen en neemt dat in, waarna hij terugkeert naar Antwerpen. De Zwitserse soldaten worden in de kleine steden van ’t Sticht van Utrecht in garnizoen gelegd en verder naar Leiden gezonden. Hier wordt op de achtste juni de Lammenschans weer overvallen. Dit leidt ertoe dat een aantal “uytgeweekene borgeren van Leyden” samen met uitgeweken Hollanders, op 17 juni een brief opstellen aan de stad om die over te halen zich over te geven en het gepresenteerde pardon te aanvaarden. Zij geven Leiden weinig hoop op een ontzet en noemen als argumenten onder meer dat er geen voorraden ingeslagen waren, maar ook dat er voor het ontzet van de stad geen “volck” is. Zij schrijven dat Oranje zijn soldaten “grootelijcx van noode” heeft op andere plaatsen, zoals: Gorcum, “twelck jegenwoordelijcken met meerder heyr cracht belegert werde”. Bovendien zijn daar grote verliezen geleden zoals op de Mookerheide, waar ze “sodanighen nederlage geleden hadden mettet volck van Graeff Lodewijck” “datse cortelijcken achttien van haer beste vaendelen verloren hadden”, Verder noemen ze het verlies van “noch seven vaendelen inde schanse van Worcum, die al tsamen deerlijck vermoort waren”. (Bor, zevende boek folio 42).

Hier wordt duidelijk verwezen naar de “jegenwoordelijcken” aanslagen door Vitello, die zeer recent zijn. Dat Gorcum nog belegerd wordt, is dan al achterhaald. Dat er in Woudrichem een schans lag, is niet waarschijnlijk. (opm. De Muggenschans in Sleeuwijk en de Werkense Schans zijn van later datum, 1594). Maar ik neem aan dat de burgers in Leiden een stadje als Worcum voor niet veel meer aanzien dan een schans. Bovendien zijn er van de vijf vendelen slechts honderdvijftig man (dat is anderhalf vendel) gedood, maar in het belang van hun brief is overdrijven begrijpelijk. De beschreven situatie is uiteraard tendentieus, maar lijkt mij redelijk realistisch.

Dat Leiden zich niet van nieuwe voorraden had voorzien wordt door Bor beschreven als “een groote faute, die niet wel en is te excuseren”. Ze waren wel gewaarschuwd vanuit “verscheiden plaetsen”. Oranje had aangeboden om Colonel Chester, met zeshondert man Engelse troepen uit Valkenburg naar Leiden te sturen, maar dat wilden de burgers van Leiden niet, zijnde te veel extra monden om te voeden. Oranje schrijft ze om te proberen het drie maanden uit te houden zodat hij tijd heeft om de stad te ontzetten. Dat ontzet zal over water moeten gebeuren. Op 29 juni vallen de Spanjaarden aan op de schans aan de poldervaart tussen Overschie en Delft om de vaarweg naar Leiden te blokkeren, maar die aanval wordt afgeslagen. Op 3 en 4 augustus wordt de IJsseldijk doorgestoken bij Capelle en IJsselmonde en evenzo de Maasdijk tussen Rotterdam en Delfshaven. Op diverse plaatsen worden de sluizen open gezet.

Bor vermeldt dat Oranje omtrent deze tijd “met een haestighe ende seer periculeuse siecte” werd bevangen. (periculeus is besmettelijk) Deze uitdrukking werd meestal gebruikt als sprake was van de pest. De zieke was “van zijn eyghen hofghesinde ghenoechsaem verlaten”. Cornelis van Mirop, ontvanger generaal van Holland, bezoekt Oranje in Rotterdam, vindt hem alleen in zijn slaapkamer en informeert hem over het verloop van het ontzet. Oranje geneest en kan de strijd weer aanvoeren. Deze van Mirop is in Woudrichem geen onbekende. Zijn naam komt later tevoorschijn bij de eigendommen in de Oude Banne. (grafelijke lenen, bij voorbeeld: Kort 259 vermeldt in 1593: Mr. Cornelis van Mierop, ontvanger-generaal van Holland, bij overdracht door Aleid van Weiburg). Ook schenkt hij omstreeks 1600 een glasraam aan de kerk van Woudrichem.

Inmiddels staat het water tegen de landscheiding die tussen Delfland en Rijnland van Leidsendam naar Zoetermeer loopt. Die kering zal moeten worden doorgestoken, maar die wordt zwaar bewaakt door de Spanjaarden die de binnendijken versterken en die bezet houden. Op 3 september komt een convoi schepen uit Zeeland aan in Rotterdam. Ook in Delft en Gouda worden platbodems gereed gemaakt. Deze, zo’n 200 stuks, van verschillende afmetingen worden geroeid met 10 tot 18 riemen. Op 5 september steekt de landscheiding nog

1,5 voet (45 cm) boven water. Oranje besluit de dam door te steken tussen Zoetermeer en Wilsveen en op 11 september varen 30 galeien, samen met bevoorradingschepen, uit. Na een felle strijd om de scheidingsweg aan beide einden vrij te maken, wordt de weg doorgestoken. Maar het water “door den seer grooten boesem van soo meenich duysent morghen landts en wies so seer niet”. Aldus scheen “by nae alle cost ende moeyte verlooren ende alle raedt ten eynde.”

Maar op 18 september draait de wind naar noordwest en samen met het springtij komt het water omhoog. De doortocht blijkt nu mogelijk via de “Segwaertschen wech” tussen Zoetermeer en Benthuisen. Hierbij wordt een schip gebruikt dat Bor als volgt beschrijft: “Deze arcke was een schip wonderlijk toeghemaeckt”. Het bestond uit “twee scheepen by den anderen, ten wert noch door boomen, noch oock door riemen oft zeylen ghevoeyrt noch geroeyt, dan door raderen die daer binnen in stonden”. Het was bemand met 50 mannen en 12 man draaiden de raderen. Zo komen de schepen in de Noord-Aa, maar wederom staat er te weinig water om voort te gaan. Er staat niet meer dan 9 duim (22 cm) en de galleyen steken 1,5 voet (45 cm) en 2 voet (60 cm). Enkele dagen later draait de wind naar zuidwest, waardoor het water op het ondergelopen land opstuwt tot 18 duim. De bemanningen springen overboord en sleuren de boten over de ondiepten. Uit diverse schansen in de omgeving vluchten de Spanjaarden richting Voorschoten en Stompwijk. Maar bij de grote schans van Lammen is de grond te hoog en daar dient gewacht tot nog hoger water.

In de nacht van 2 op 3 oktober ziet een jongen vanaf de stadsmuur dat er op Lammen veel “lonten uit de schansse gaan” maar er geen inslagen volgen. Hij denkt dat de bezetting zijn kruit verschiet en gevlucht is. Hij krijgt permissie van de stad om te gaan kijken. Het klopt en die ochtend om 8 uur komt de Admiraal Loys Boysot met het scheepsvolk van Oranje de Stad in. Bor schrijft: “de vreugde soudemen met geen penne kunnen beschrijven”. Sommige mensen sprongen “tot den hals toe int water om aen de schepen te mogen comen om broot, haring, kase ende ander spijsse te becomen”. Het ontzet is tot stand gebracht.

Na het ontzet van Leiden zijn de Spaanse soldaten naar Den Haag gevlucht en verder in de dorpen van het Westland. Maar daar valt weinig te halen want er staat overal water en “sy en werden altemets van ‘sPrincen van Oraengien volcke besocht met schuyten”. De soldaten beginnen weer te muiten en dreigen Requesens, de Groot Commandeur, dat ze elders betaling zullen zoeken. Zij verlaten het Westland en trekken via Spaarndam (bij Haarlem) naar Amsterdam. Dit is 6 a 7duizend man, Spanjaarden, Walen en Duitsers, maar ze komen Amsterdam niet in en trekken verder naar Utrecht, waar ze op 12 december drie voorsteden bezetten. Ze proberen Utrecht te overvallen, maar dat mislukt. De bewoners en de militairen in de stad weten de aanval af te slaan. Dan komt namens de Groot Commandeur een officier die betaling regelt en de troepen geleidt naar Brabant en Vlaanderen waar ze in garnizoen worden gelegd om “den winter te passeren”.

Hiermede zijn de grote belegeringen in Holland voorbij, maar de oorlog niet. Oranje zal nog in dit jaar 1574 een overval op Antwerpen voorbereiden maar dat wordt ontdekt en dat kost de nodige kopstukken het leven. In Woudrichem zal het verder wel rustig blijven maar de stad is, zoals zovele steden en stadjes, zeker niet zonder kleerscheuren uit de strijd gekomen. Bij de beschieting en de stormloop zijn zeker de poorten en muren gesloopt en zullen veel huizen zwaar beschadigd zijn. Ook het stadhuis zal hierbij ten offer gevallen zijn.

Er worden vredesbesprekingen gehouden maar de standpunten liggen te ver uit elkaar. In mei 1575 verzamelt de Heer van Hierges een grote legermacht, bestaande uit Spaanse, Duitse en Waalse soldaten en trekt naar het Noorderkwartier. waar hij op 27 Mei Beverwijk en Schorel overvalt. Omdat hij daar van de Commandeur geen verdere ondersteuning krijgt, vertrekt hij “haestelijck naer Buyren”. Ondertussen gaat Mondragon met een grote legermacht naar “Fijnaart, Clundert en Ruyghenhill” en neemt die eilanden in. Op 19 juni geeft het garnizoen in Buren de stad prijs aan Hierges. Die trekt vervolgens Zuid holland in met een versterkt leger bestaande uit tienduizend man en vierhonderd paarden. Hij splitst dat leger in drie delen, het 1e deel gaat naar Bommel, “de tweede party naer Worcum” en de 3^e naar Schoonhoven. Daarmee probeert hij te verbergen waar hij wil aanvallen. Dat wordt Oudewater, waar het beleg op 6 augustus begint. Uit de mededeling blijkt dat Woudrichem ter afleiding is gebruikt. Dat is alleen zinnig als dat niet in Spaanse handen is. De Zwitsers zijn blijkaar daadwerkelijk vertrokken.

Oranje trekt naar Ooltgensplaat. Ziet dan Spaanse schepen in “Rosendael, Nieu gastel en Oudenbosch”. De 11 cromstevens worden door Oranje verbrandt en hij wint deze slag op 20 juli. Maar Oudewater wordt geplunderd en in de brand gestoken en Hierges trekt daarna wel naar Schoonhoven, waar hij op 12 augustus 1575 begint met zijn beleg. Overgave volgt op 24 augustus. Hierges trekt vandaar naar de schans in Crimpen en verder naar de schans te Papendrecht. Hij probeert de toegang tot de Maas de Lek en de Yssel in handen te krijgen en het is te verwachten dat ook Zwijndrecht en Dordrecht zullen worden aangevallen. Daarom versterkt Oranje die plaatsen en steekt de dijk tegenover Papendrecht door. Maar een deel van de soldaten van Hierges moet naar Duinkerken,

waar intussen een vloot Spaanse schepen is aangekomen. Het andere deel gaat naar Woerden en begint een beleg op 18 september. Die stad is goed voorbereid en het komt niet tot een grote aanval. Dat zal weer een langdurige belegering worden.

De Grootcommandeur wil nu ook Zeeland in handen zien te krijgen. Op 28 september loopt Mondragon bij laagwater door het Zijpe van Philipsland naar Duiveland. In Zierikzee worden de Spanjaarden afgeslagen, waarna ze naar Dreyscher en Brouwershaven trekken. Daar zijn de bewoners (volgens Bor) "Papistige borgheren" die de stad eenvoudig overdragen. Maar in Bommenee ondervinden de Spanjaarden meer weerstand. De dijken van Schouwen zijn hier doorgestoken en er ontstaat een zeer zware strijd, waarna Bommenee toch moet opgeven. Er zijn practisch geen overlevenden, maar ook aan Spaanse zijde zijn de verliezen groot.

De Grootcommandeur laat oorlogsschepen vanuit Amsterdam optrekken naar het Noorderkwartier en Friesland om Oranje te noodzaken daar zijn schepen en troepen vast te houden. Op 22 nov 1575 krijgt Bartholt Entens van Menteda, nu blijkbaar onder Oranje's bevel, commissie om in Friesland "de vyant afbreec te doen". Ook wordt "secretelijck" overleg gevoerd om in Amsterdam een aanslag plegen. Omdat er te weinig vaandelen beschikbaar zijn, wordt besloten tot uitstel van de actie. In de winter van 1575 als "dit jaer ten eynde geraect" is de situatie aldus: "blyvende het leger des commandeurs so voor Zierickzee als voor Woerden vast leggen alle den winter deur, gelijk ooc des Princen van Oraengien volck alle de winter deur te velde ende te scheepe bleven leggen, so in Zeelandt, als in Hollandt".

In het nieuwe jaar 1576 lukt het Oranje om de Spaanse bezetting in Crimpen door uithongeren, uit de schans te verdrijven. Daarmee is de Hollandse Yssel weer toegankelijk en in Zierikzee lukt het om bevoorrading per schip binnen te brengen. De Spanjaarden besluiten de haven met pallisaden en kettingen zeer degelijk af te sluiten en schansen op de havendammen aan te leggen. Het is dan 25 februari 1576 en Oranje besluit de toevoer naar de Spaanse bezetting van Zierikzee te verhinderen met zijn schepen in Bergen op Zoom. Kort daarna wordt de Groot Commandeur ernstig ziek en hij overlijdt op 5 maart 1576. De Raad van Staten schrijft direct naar Spanje dat zij de regering over zal nemen tot de koning een nieuwe gouverneur zal aanstellen. Op 24 maart schrijft de koning dat hij accoord is met deze tijdelijke voorziening.

In deze nieuwe situatie heeft overleg in Holland en Zeeland, om tot gezamenlijk gedrag te komen, succes. Bor schrijft: "De ridderschappen ende edelen vanden lande van Hollant, mitsgaders die gedeputeerden van de steden van den Landen ende Graeffschappen van Hollant ende Zeelant, als Dordrecht, Delff, Leyden, Goude, Rotterdam, Gorinchem, Schiedam, Briele, Woerden, Geertruydenberge, Alckmaer, Hoorn, Enckhuysen, Medenblick, Edam, Monickedam, Purmerende, mitsgaders Middelburch, Ziericzee, Vlissingen ende der Vere", sluiten op 15 april na overleg een Unie. Daarin staat onder andere dat de ingezetenen van de voornoemde landen en steden binnen dezelve landen en steden "vry ende onbeleth mogen converseren, handelen ende verkeerren als naer ouder ghewoonten".

Woudrichem wordt door Bor niet genoemd, maar valt zeker ook onder de regelingen. Dat betekent onder meer: "Sullen in geene der voorschreven steden ontfangen worden eenige poorters, burgers ofte inwoonders uyt eenige andere der selver steden comende, dan by weete ende consente van de burgermeesters ende regierders der stede daer uyt deselvde vertrocken zijn ende daer sy heure leste woonplaetse hebben gehadt" Wie in de laatste vier jaren niet woonde in de steden moet een attestatie van zijn verblijf meebrengen. Ik neem aan dat veel inwoners van Woudrichem naar Gorkum of Den Bosch zijn gevlucht en dat kan voor die laatsten een probleem zijn bij terugkeer.

Ook in Brabant wordt onmiddellijk na het overlijden van de Groot Commandeur een "Placcaet" opgesteld tegen de buitenlanders en bastaarden, "besittende eenighe Officien in Brabant". Dit placcaet gaf ze het recht de vreemdelingen, die ten tijde van Alva en de Groot Commandeur tegen "sLants Privilegien daer inghedrongen" waren, weer "aff te stellen". Daarmee gaan de bezittingen weer naar de vroegere eigenaren terug.

Inmiddels gaat de oorlog verder. Bartholt Entens, inmiddels onder bevel van Oranje, neemt op 15 mei Oostmahorn in. De Spaanse bevelhebber (Billy) verzamelt al zijn soldaten uit Sloten, Hindelopen en de Lemmer en sluit Entens in. De hulp, die Sonoy had moeten brengen, komt niet en Entens moet de plaats op 18 juni weer verlaten. Sonoy was namelijk betrokken bij een overval over zee naar Muiden. Deze stad ligt zeer strategisch omdat hier de ingang tot het Y en tot de Vecht liggen. Bor noemt het de plaats waar het "Ye eyndicht op het watervlietgen de Vecht". Hier kan bovendien, met het doorsteken van dijken, een zeer groot gebied worden geïnuundeerd. De stad wordt ingenomen op 9 mei, maar de Spanjaarden, ziende het grote belang, gaan onmiddellijk in de tegenaanval en omdat versterking niet op tijd geregeld is, moet Sonoy weer opgeven.

De situatie bij Zierikzee is stationair. De Spanjaarden hebben de stad ingesloten maar kunnen hem niet volledig isoleren en uithongeren. Zij liggen zelf ingesloten door de zeemacht van Oranje en zij kunnen ook geen kant op. Eind juni 1576 wordt dan een accord gesloten tussen Mondragon en de stad Zierikzee. De Spanjaarden zullen de stad verlaten en over hun soldij zijn afspraken vastgelegd. De soldaten zijn echter niet tevreden met de voorwaarden, slaan aan het muiten en plunderen het eiland Schouwen. Ook het Waalse regiment gaat niet accord en sluit zich bij de muiten aan. Deze legereenheden willen geld zien en vertrekken naar Brussel waar ze echter niet binnen komen. Dan overvallen ze de stad Aalst in Vlaanderen. Ook in Maastricht muiten de soldaten mee, terwijl uit vele omliggende plaatsen Spaanse garnizoenen zich bij deze rebellie aansluiten. Intussen worden de gecommiteerden op 14 september “secretelijk geïnformeerd” (vermeld in de Index van de Staten van Holland, onder fortificatie) om de schansen te Woudrichem te overweldigen. Met het wegtrekken van de Spanjaarden uit diverse Hollandse steden kan Oranje in die regio weer militairen stationeren. Zo melden de Staten van Holland op 9 oktober: “tot voorziening op het vertrek der vijanden uit Woudrichem” dat de burgerij bescherming wordt geboden. (Index St van Holland onder Sauvegarde).

De Nederlandse gewesten zijn bepaald geen eenheid en de Staten en Steden voeren elk hun eigen beleid. Om dat te veranderen worden op 19 oktober in Gent vredesonderhandelingen gestart. Dit leidt tot de “Passificatie”, die ondertekend wordt op 8 november. Daar staat in artikel 2: “Dienvolgende beloven de Staten van Brabant, Vlaanderen, Artoys, Henegouwen, etc. mitsgaders mijn Heere Prince, Staten van Hollandt, Zeelandt met hun Geassocieerde in goeder trouwen van nu voorts aen ‘tonderhouden (...) een vaste en onverbreeckelijke vriendschap en vrede.” Van die geassocieerden worden nog genoemd: “Valencien, Rijssel, Douway, Orchies, Namen, Dornick, Utrecht en Mechelen”. Evenzo in die landen alle “Steden ende Vlecken vandien”. Omdat in dit accord vrije handel is toegestaan, worden de steden waar de Spanjaarden de dienst uitmaken uitgesloten. Bor noemt: “Haerlem, Amstelredam, Schoonhoven, Oudewater en andere steden met Spaans garnizoen”.

Ondertussen hebben de Spaanse commandanten hun soldaten niet meer onder controle. De muiten wordt steeds omvangrijker en concentreert zich op Antwerpen. Deze stad is één van de belangrijkste handelscentra in Europa en hier zijn de grote handelshuizen en winkels gevestigd. Daar moet veel buit te halen zijn. Hier ontstaat een felle strijd tussen de muitende Spaanse troepen met hun companen tegen de loyaal gebleven legeronderdelen en de magistraten. De muiters winnen de strijd die op 4 november 1576 is losgebarsten en de stad ondergaat, wat genoemd zal worden, ‘de Spaanse Furie’. Deze moordpartij en plundering treft niet alleen de burgerij maar ook veel militairen, De internationale handel wordt zwaar getroffen en zal zich in de komende jaren naar Amsterdam verplaatsen.

Met deze ingrijpende handelingen loopt het jaar 1576 ten einde, evenals het boek waarin Pieter Bor de Nederlandse oorlog en de beroerten beschrijft. De oorlog gaat wel een nieuwe fase in, waarin het normale leven in veel steden weer opgepakt kan worden. Ook in Woudrichem komt de administratie weer op gang. In het hedendaags archief zijn schepenboeken te vinden vanaf 1579. In 1583 besluit Oranje dat Woudrichem, als frontier van Holland weer een vestingfunctie moet gaan vervullen. Het ontwerp van die nieuwe vestingwerken betekent dat diverse ingrijpende aanpassingen van het stadsontwerp nodig zijn. Daarmee geeft het gelijk een impuls om de zwaar gehavende stad te reconstrueren. Dat zal nog jaren in beslag nemen. In 1593 wordt het nieuw opgebouwde Stadhuis in gebruik genomen. In 1600 gaat de stad haar onroerend goed belasting weer opstellen. Blijkbaar is dan nog geen goed overzicht beschikbaar van de huizen en er wordt geheven ‘alleen op de waarde van de grond’. De kloosters en de oude kloosterkerk keren niet weer, maar de Martinus kerk en toren zullen daarna in een tijdsbestek van ruim 30 jaar weer volledig worden hersteld.

Woudrichem, 8 december 2020,

Ferd van Roode